

Jenei Teréz

Az iskola, a tanulás és a könyvekhez való viszony megjelenése cigány népmesékben

A kortárs, döntően írásos kultúrákban élő emberek általában úgy vélik, hogy a mese gyermekeknek való történet, és a benne megjelenített világ semmilyen kapcsolatban sincs a valósággal. Pedig az orális népi kultúrában a mese felnőtteknek és gyermekeknek egyaránt szóló narratív műfaj volt, amely szorosan kötődött az adott közösség társadalmi életéhez. A mese olyan nyelvi szöveg, amelynek többnyire a fikatív és imaginatív jellegét szokás hangsúlyozni. Nem elhanyagolhatóak azonban a mesének a valóságvonatkozásai sem, mivel a mesékben szociális rendszerek tükröződnek. A mesemondó emberek mindig egy reális világban éltek, így elképzelhetetlen, hogy a „mesehordozók” (*Märchenträger*), azaz a mesélők és mesehallgatók szociális valóságát ne jelenítették volna meg.¹ A mesehősök fikatív, de sokszor valószerű emberek, szociális környezetük a mesemondó szociális valóságának felel meg. A kiindulópont is reális szituáció: a hős a mindennapok világából indul, s kalandjai végén ugyanide érkezik vissza. A mesék gyakran az emberi tapasztalatokat adják vissza, reális konfliktusokat írnak le, privát és társadalmi kapcsolatokról számolnak be. A természetfölötti lényeknek vagy a királyi kastélyok lakóinak is olyan szokásaik vannak, és ugyanúgy viselkednek, mint a mesélők és a mesehallgatók. Mindebből következik, hogy a közösség életében jelentős események gyakran nyomot hagynak, tematizálódnak a mesékben.

Közép–Kelet–Európában, így Magyarországon is a cigányság tömeges iskoláztatása a szocializmus idején, az 1950-es években kezdődött el. Ez az esemény jelentős változást hozott a cigányok életébe: az addigi, szinte kizárólagosan orális kultúrában az iskola közvetítésével megjelent az írásbeliség, s a tanulás megcsillantotta előttük a társadalmi mobilizáció lehetőségét. Kovalcsik Katalin már az 1970-es évek végén felfigyelt arra, hogy az észak–kelet–magyarországi oláh cigány közösségek meséiben gyakran szerepel az iskola, a tanulás motívuma.² Kovalcsik Katalin írása ösztönzött arra, hogy megvizsgáljam, vajon más oláh cigány, romungró, beás, valamint erdélyi cigány közösségekben gyűjtött mesékben is szerepelnek-e az iskolához kötődő motívumok.³

¹ Vö. RÖCHRICHT 1979, NEUMANN 2004, NEUMANN 2006.

² Vö. KOVALCSIK 1996

³ Mivel ez az írás 2009-ben megvédett PhD-értekezésem részlete, nem térek ki a kutatási módszerekre és a vizsgálati korpusz kiválasztására. A mesékből kiemelt idézeteknél a következőképpen tüntetem fel a forrást: először a mesegyűjtő vagy mesemondó nevének kezdőbetűit adtam meg, ezután a mesének az adott kötetbeli sorszámát, végül pedig az oldalszámot. (Lásd a Rövidítés és Irodalom-

Az iskolába járás ténye nagyon sok mesében megjelenik. A *tizenkét holló* című mesében a kislány az iskolában tudja meg, hogy neki bátyjai is voltak: „*Egy tavaszi napon kinn játszottak a gyerekek az iskola udvarán. A többi kislányok elmondták, hogy őneki két testvére van, három testvére ... Ez a kislány nem tudott semmiről. Egy idősebbik kislány azt mondja : – De néked is volt ám! Én emlékszem rá, még pici voltál, tizenkét fiútestvéred*”.⁴ Az iskolába járás olyan fontos, hogy a szülők anyagi áldozatot is képesek hozni érte: „*hát az a szegény ember mindenféle munkát elvégzett, hogy a gyermekit tudja kicsit iskoláztatni*”.⁵ Babos István egyik meséjében a biológiai apa számon kéri a nevelőapától, hogy miért nem járattja iskolába a rá bízott gyereket: „*Hát aztán megtudta, hogy birkapásztornak nevelte a gyereket, nem iskoláztatta. Igen mérges volt. Nem azért adtam magának a sok pénzt.*”⁶ A Csenki-gyűjtésű *A rossz királyné és jó vargáné* című mesében arról értesülünk, hogy a főszereplő három fiú kollégiumban tanul, s csak akkor szöknek el onnan, amikor már „*anyanyira kitanultak*”.⁷ Egy másik történetben Gulyás Mariska, akinek Mátyás királytól születik gyermeke, Debrecenben taníttatja a fiát.⁸ Iskolába a királyok gyerekei is járnak, s ők is legtöbbször gyalog teszik meg az oda vezető utat, s közben mindenféle rosszaságot elkövetnek, pl. megdobálják a piacon áruló asszonyokat.⁹ A *Károly király* című mesében a főhóst óvodába járatták, és idegen nyelveket is tanul: „*A gyermeket már ötéves korában beadta tanulni, többféle nyelvre. Óvodába két évig járatta. Hétéves korába beadta iskolába. A gyerek tanult, ahogy lehetett, nem volt hiba*”.¹⁰ Ámi Lajos 46. számú meséjében a királylány iskolába menet véletlenül rárúgja a sarat egy vaját áruló öregasszony kosarára. Az öregasszony azt kéri, azonnal térítse meg a kárát. A lány elismeri a hibáját, de azt mondja, hogy csak később fizethet: „*Én nem mehetek vissza, mert nekem most iskolába kell menni! Éngem össze fog piszkolni a főtanár, hogyha én nem megyek pontosan az iskolába.*”¹¹ A *Vasmadár* című mesében a legkisebbik királyfi nagyon szeret iskolába járni, a tanulást a vitézségnél is többre tartja: „*Tizenhetedik, tizennyolcadik évében járt; az egyetemen, az iskolában ő volt az első, többet tudott, mint ahány tanár az egész világon volt. Elég az hozzá, az anyja fia volt, ő nem volt vitéz, nem. Úgy volt a dolgával, nem törődött a dolgával, állandóan az iskolát végezte és tanult*”.¹² Iskolába a rendkívüli képességű hősök, a táltosként született gyermekek is járnak. A *Flórián Flórii* című mesében

jegyzéket.) Egyetlen esetben tettem kivételt: A *Villási, a táltosfiú* c. kötetből (NAGY 1996) vett idézetek mellett nemcsak az adott mese kötetbeli sorszámára utaltam, hanem a mesegyűjtés helyére is, arra, hogy mezőbándi, szucsági vagy mérai-e a mese (pl. N.O. Mé. 18: 132-133).

⁴ K.A. 9: 135.

⁵ N.O. Mé. 33: 276.

⁶ B.I. 51: 389.

⁷ Cs.S. 19: 92.

⁸ Cs.S. 50: 246.

⁹ Á.L. 44: 507.

¹⁰ N.O. Mé. 22: 175.

¹¹ Á.L. 46: 8.

¹² D.Gy. 13: 270.

a főhős olyan gyorsan nő, hogy tizenhat napos korában befejezi az iskolát: „Tizenhat napra, mire már befejezte az iskoláit, azt mondja az édesanyjának: – Kedves édesanyám! Nem tudok tovább iskolába járni, mert nagyon megkésék”.¹³ Az iskolába járást az ördög fia is fontosnak tartja. Ő maga sürgeti az anyját, hogy minél előbb küldje oda: „– Anyám, add a táskát, menjek iskolába! – Hát hogy? Meg sem fűrosztótelek. Nem kell nekem semmi. És már ment”. Ráadásul az ördögfiú a legokosabb az iskolában, ő tud a legtöbbet a táblánál: „Hát ennek olyan számadása volt, sem professzor, sem igazgató nem tudta volna utánacsínálni”.¹⁴ Dávid Gyula egyik meséjében az öreg juhász a fémből készíttetett fiát, a vasembert is járattja iskolába. A vasember termete és ereje sok problémát okoz: „Állandóan járt az iskolába, olyan rossz volt, hogy valami mindig került. Vagy a házak sarkait verte le, a gyermekeket ütötte meg, vagy az ablakokat verte be”.¹⁵

Ha valamilyen oknál fogva a gyerekek nem tudnak eljárni az iskolába, akkor házi tanítót fogadnak melléjük a szülők. A *Nemtudomka* című mesében a király felvesz egy tanítót, és a kastélyában rendez be egy szobát a fiának és egy másik gyereknek, hogy ott tanulhassanak.¹⁶ Cifra János egyik meséjében az örmény kereskedő fia nem akar kijönni a szobájából, de az nem lehet, hogy ne tanuljon, így a tanár jár be hozzá: „Hanem amikor eljött az idő, hogy iskolába kellett neki járni, lehívták a tanárt oda, és ott a szobába taníttatták”.¹⁷ Dávid Gyula meséjében a királyné nem akarja, hogy megtudják, a fia táltos, ezért nem adja iskolába, de a tanulást ő is fontosnak tartja: „A gyermek már nagy volt, már a hetedik évibe volt, iskolába kellett volna menni. De az anyja tanárt fogadott, hogy a gyermek ne menjen iskolába, otthon tanuljon, nehogy lássák, hogy a gyermeknek mi van a nyakába. De amikor a tizennégy évet betöltötte, a fiú már olyan okos volt, ő már többet tudott, mint egy király”.¹⁸

Az iskola általában demokratikus intézményként van jelen a mesékben, ide együtt járnak a gazdag gyerekek és a szegény cigány gyerekek is, sőt még a királyfiak és királykisasszonyok is. Találunk azonban ellenpéldákat is. A *Postames-ter* című mesében a fiatal hős mindent megtanul a papok iskolájában, olyannyira, hogy a külföldre utazó tanárok rá hagyják a munkát, hogy tanítsa a többi gyereket. A gyerekek azonban származása miatt nem akarják őt elfogadni: „De mikor ez fölállt, hogy ő tanítja őket, elmondták mindennek, hogy minket ilyen koldusgyerek, meg így, meg úgy, majdnem agyonütöttek.”¹⁹ A hátrányos megkülönböztetés motívuma is felbukkan. A *Szépvirág* című mesében a főhős saját testvérét akarja akadályozni a tanulásban, mert annak egy ördög az apja: „De azért a hátulsó pad-

¹³ D.Gy. 4: 122.

¹⁴ N.O. Mé. 19: 146.

¹⁵ D.Gy. 3: 105.

¹⁶ B.I. 16: 187.

¹⁷ C.J. 13: 323.

¹⁸ D.Gy. 9: 188.

¹⁹ B.I. 1: 63.

ba ültette. *Hogy ne tanuljon, amiért ördög. De tanítani csak kellett, hogy tanítsa*.²⁰ A *Pirosborsó* című mesében is így jár a hős, mert szegény: „Telt az idő, múlt az idő, a fiú kellett menjen iskolába. Őtet a leghátulsó padba ültették, mert szegény ember volt, szegény szülő gyermeke volt”.²¹ Ráadásul nagyon okos, gyors észjárású is, amit a tanár nem tud tolerálni: „Hát amint a tanár kezdett magyarázni, Pirosborsó már mondta előre. Vette a tanár a pálcát, ütötte vele Pirosborsót, majdnem porrá verte a fejét”.²² A féltékenységre miatt a tanár úgy szabadul meg tőle, hogy korábban adják ki neki a bizonyítványt: „Hát jobban járok, ha ennek a mocskos disznó kölyöknek írást adunk, hogy kijárta az iskolát. Legalább így megszabadulunk tőle. Mert ez többet akar már most tudni, mint mi, a tanárok!”²³

Az iskola társadalmi beilleszkedést segítő funkciója, a nevelés ritkábban jelenik meg. Babos István egyik meséje azzal indul, hogy Erős János nem megfelelően viselkedik, elveszi, és a nehéz malomkő alá dugja a társai sapkáit. Nem tudja megfegyvelmezni, emiatt az apját felszólítják, s végül el kell hagynia az iskolát.²⁴ A *Burkus király* című mesében a király két fiának rossz magatartásuk miatt kell kimaradniuk az iskolából: „De azok nem álltak a tanulás után, mind csak verekedtek. Nagyon erős gyerekek voltak, mind csak a verekedést űzték. Már a bíró is felment az apjukhoz, mert nagyon sok kárt csináltak. Az apjuknak már a fele királysága odalett. Már nem tudta a király, hogy mit csináljon”.²⁵

Az iskolában megszerezhető készségek közül legfontosabb az írni-olvasni tudás, amely nagy érték, hiszen a hőst sokszor ez segíti hozzá célja eléréséhez. A *Vérátömlesztés* című mesében a főszereplő talál egy papirost, s ezt elolvastva értesül a véradás lehetőségéről: „Hát ott lát a feje mellett egy kis papirost. Fogja, kezdi olvasni. No kiolvasta a papirosból, hogy a Híres Varsóban van egy nagy szanatórium. Aki önként ajánlkozik operációra, tízezer frankot vagy márkát kap”.²⁶ Máskor a hős az újságban olvassa, hogy a király lányát meg kellene gyógyítani.²⁷ Babos István egyik meséjében a primás kihallgatja a hollók beszélgetését, amiből megtudja, hogyan felelhetnek meg a kérdésekre, s hogy ne felejtse el, felírja a noteszébe.²⁸ Ugyanez a motívum figyelhető meg Ámi Lajos 80. számú meséjében is. A legkisebbik királyfi ceruzával feljegyzzi a három holló tikos beszédét, amiből megtudja, mit kell kérniük neki és bátyjainak a hétország királyától, hogy megmeneküljenek.²⁹ Rostás Mihály meséjében Zöldlevél is a noteszébe írja fel apja tanácsait.³⁰

²⁰ N.O. Mé. 19: 146.

²¹ N.O. Mé. 23: 184.

²² N.O. Mé. 23: 184.

²³ N.O. Mé. 23: 184.

²⁴ B.I. 15: 169.

²⁵ N.O. M. 2: 39.

²⁶ Cs.S. 29: 119.

²⁷ Á.L. 81: 313.

²⁸ B.I. 9: 133.

²⁹ Á.L. 80: 304.

³⁰ R.M. 3: 32.

Még a rabló-mesterség elsajátításához is szükség van az olvasás-írás tudományára. A sasfiú meséjében a fővezér így rendelkezik, amikor a király rábízza a fiát: „ – Hallgassatok ide! Holnap vasárnap. Kiviszünk oda egy asztalt, széket, irkát neki (mint egy kis iskolásgyermeknek!) s ceruzát a kezibe. S hogy miük mutassuk meg előtte, hogy törünk és hogy lopunk. S ő írjon fel mindent, s jegyezze meg magának”.³¹ Fegyveres Márton egy feliratból értesül arról, hogy „aki ezt a három tányér ételt megeszi, megissza a három pohár bort és elszója a szivart, de utána nem tudják megfogni, szerencsés ember lesz”.³² A Burkus király fia vesz egy újságot, s abban olvassa, hogy az apja odaigérte annak a vitéznek fele királyságát, aki hírt hoz az öccséről.³³ De olyan is előfordul, hogy írással csalják tőrbe a hőst. A *Vitéz János* című mesében arról értesülünk, „hogy az erdő szélén ki volt írva, hogy aki bemegy az erdő közepére, és ott tenyerével rácsap egy asztalra, elnyeri a princ-királykisasszonyt”.³⁴ Mivel Jóska, Vitéz János fogadott fia el tudja olvasni a táblára írottakat, ennek megfelelően cselekszik testvérével, Gyurkával együtt, de pórul járnak, mert a Vasorrú bába tepertővé változtatja őket. A hőst sokszor az írni-olvasni tudás hiánya akadályozza meg abban, hogy meggazdagodjék. Ám egyik meséjében a szegény ember egy madárfészekben talál két tojást. Az egyik tojásnak a héjára a következő volt írva: „Aki ennek a tojásnak a madárjának a zuzáját megeszi, minden éjszaka egy véka aran lesz a feje alatt”. A másikra pedig ez: „Aki ennek a madárnak a máját megeszi, hát hét ország királya lesz”. Mivel nem tud olvasni, feleségével elküldi a királynak a tojásokat.³⁵ Szénégető Jóska analfabéta, nem járt iskolába, még a nevét sem tudja leírni, az órát sem ismeri, azt sem tudja, hogy az arany milyen értékes, ezért a kocsmáros háromszáz forintért meg tudja venni tőle az aranyrögöt.³⁶ Ő csak egy fényes kőnek gondolja, később a kocsmáros mondja meg neki, hogy aranynak nevezik, de Szénégető Jóska nem tudja, hogy az micsoda: „Akkor tehát arany, de hát honnan tudná Jóska, hogy mi az az arany? Ugye nem tudta. A cigányok nem tudták, mert buták voltak, abban az időben nagyon buták voltak a cigányok”.³⁷ S amikor a király arra kéri, foglalják írásba, hogy elveszi a lányát feleségül, Jóska aláírás helyett egy krikszkrakszot tesz a szerződésre. A király és az emberei viszont azt hiszik, azért torzult olvashatatlanná az aláírása, mert olyan nagy ember, hogy rengetegszer kell aláírnia különféle hivatalos papírokat.³⁸ A főhős írni-olvasni tudásának hiányát akarja kihasználni a gonosz király, hogy elpusztítsa Talált Gergőt. Megír a feleségének egy levelet, amiben az áll, ha megérkezik a levélvivő, azonnal vessék tűzbe. A levelet természetesen Talált Gergővel küldi. Gergő útközben találkozik írástudó emberekkel, a pappal meg a jegyzővel, akik

³¹ N.O. M. 1: 25.

³² R.M. 4: 41.

³³ N.O. M. 2: 39.

³⁴ Cs.S. 48: 231.

³⁵ Á.L. 78: 264.

³⁶ R.M. 1: 130.

³⁷ R.M. 1: 133.

³⁸ R.M. 1: 138.

elolvassák a levelet, és kicserélik, de nem szólnak semmit a fiúnak. Így Gergő megmenekül.³⁹ Az írás-olvasás tudományát az ördögök is ismerik. A szegényleány meséjében az ördög ezzel bizonyítja be a leánynak, hogy tizennégy éves korában az övé kell, hogy legyen: „ – Jó estét, te leány! – azt mondja. Mikor az anyád hasába voltál, akkor írtalak fel az irkámba. Nesze, nézzed! Kiveszi az irkát a farzsebéből az ördög, és megmutatja”.⁴⁰ Írni sokszor még az állatok is tudnak. A szarvastehén így tudatja Erős Jánossal, hogy az anyja egy sárkányhoz ment feleségül: – Hát adjál egy ceruzát, papirozt, hadd írjam le Erős Jánosnak, hogy mihez tartsa magát! Hát hozzáfogott a szarvastehén, írt egy levelet és ráírta: Férfihement az anyád egy táltoskirályho”.⁴¹

A mesékben sokszor előfordul a szerződés-kötés motívuma is, az, hogy a fontos megegyezéseket írásba kell foglalni. Az írott szót mindenki tiszteli, ennek betartása kötelező. Az egyik Csenki-mesében az ember azért kénytelen az ördögnek engedelmessé válni, és átadni neki az ellopott királylányt, mivel „úgy írták meg a szerződést”.⁴² Az *elátkozott királyfi* című mesében a királyfi írásbeli szerződést köt az ördögökkel, hogy békén hagyják, és soha többé nem bántják. „– Valamikor, valamikor lesz még bajtok velem? Felfogadták, hogy soha az életbe többet velem bajuk nem lesz. Megcsinálták a szerződést, s aláírta mind a három ördögkirály, s még az ördögkirályné is”.⁴³ A magát orvosnak kiadó fiatalember azt kéri a királytól, hogy foglalják írásba, ha meggyógyítja a királylányt, övé lesz a lány és a fele királyság.⁴⁴ Ugyanígy a kutató fiatalember is írásbeli szerződést köt a királylával, hogy biztos legyen a fizetség.⁴⁵ A *két királyleány* című mesében a cigányfiú és a király írásba foglalják, hogy aki visszahozza a királylányokat, egyiket elveheti feleségül, és megkapja a fele királyságot. A szerződést három példányban csinálják meg: „Egy a királynak, egy a fiúnak s egy a minisztériumban”.⁴⁶ Telentya meséjében csak az léphet be a királyi udvarba, aki erre írásbeli engedélyt kap: „Hát persze a kapuban a királyoknál szolgálat van, testőrök, és ugye beírják, hogy hát ki megy be, ki jön be, mindig beírják, hogy kimegy ki és kit engedhetnek ki vagy be, mert csak papírral lehet”.⁴⁷

Az írásbeli kommunikáció mint a kapcsolatteremtés és -tartás eszköze rendszeresen szerepel a mesékben.⁴⁸ Az *Ördögkirály* írásban üzen a Veres királynak, hogy háborút indít ellene, s pontosan megírja az ütközet helyét.⁴⁹ Nyeznám és

³⁹ B.M. 5: 41.

⁴⁰ N.O. Mé. 32: 266.

⁴¹ Á.L. 24: 347.

⁴² Cs.S. 15: 75.

⁴³ D.Gy. 9: 205.

⁴⁴ Á.L. 81: 317.

⁴⁵ Á.L. 82: 325.

⁴⁶ D.Gy. 6: 157.

⁴⁷ R.M. 2: 157.

⁴⁸ Á.L. 119: 43, 46.

⁴⁹ C.J. 5: 149.

a király többszöri levélváltás után találkoznak személyesen, addig csak üzengetnek egymásnak.⁵⁰ Izikus király „írásbeli körözést” ad ki Akalion császár ellen, „azonnal tartóztassák le, és verjék vasra”.⁵¹ A cár az újságírókat kéri meg, nyomtas- sák ki, hogy Pájinkás János feltalálta a sót.⁵²

Szépvirág levélben tartja az anyjával a kapcsolatot, mert haragszik rá, amiért az anyja ördöghöz ment feleségül: „Kedves anyám! Legyen szíves, gondolja meg, hogy én fia vagyok. Maga meg ördöghöz ment feleségül. Kérdezze meg a férjét, hol tartja az ő nagy erejét, mert le akarok vele számolni”.⁵³ Az anya ugyancsak levélben vála- szol fiának. Az *aranyhajú leány és Vas Péter* című mesében a királyt táviratban értesíti a török király, hogy „álljon ki vele háborúba”.⁵⁴ A *Mucskos* című mesében is táviratot kap a király „a központból, ahol a gyűléseket tartották, hogy a király készül- jön fel, s menjen el egy fontos tárgyalásra”.⁵⁵ Erős János írásban hagyja meg a szol- gáinak, hogyan lássák el az anyját, amíg ő távol van: „Elő is vett Erős János egy könyvet, és kiírta, hogy mikeket kell reggere, hánféle legyen és ebédre, vacsorára, az öreg asszont ne háborgassák semmivel, az ő anyját”.⁵⁶ Karádi Antal egyik meséjében Fer- dinánd így adja tudtára a királynénak, hogy ki is ő valójában: „Közben néki mi jutott eszébe? Fogott egy papírt, és a papírra ráírta a nevit. Mikor az megtörtént, fogott egy kis ragasztót, és avval a ragasztóval odaragasztotta az asztal alá, a királyné asztala alá. Erre csak az volt ráírva, hogy Ferdinánd”.⁵⁷ Cifra János meséjében a Veres vitéz békelevelet ír, a keze írását adja, hogy semmi bántódása nem lesz Vízi Sándornak, ha meghagyja az életét.⁵⁸ Mucskos, a cigányfiú elküldi az anyját az „üzletbe”, hogy hozzon neki „levelezőlapot meg ceruzát”, mert levelet akar írni a királynak. S aztán „aranybetűkkel” megírja, s egy postagalambbal küldi el.⁵⁹ A királyt távirat útján értesítik, hogy mennie kell a gyűlésbe.⁶⁰ Izikus ország lakói a gonosz király halála után plakátok segítségével szeretnék megtalálni Akalion császárt, és ha- zahívni, hogy ő legyen a király: „A plakátot az már a kezibe nyomta. Nagy betűvel van írva reá: Felséges Akalion császár! Mű kéretünk, az Izikus ország s a városi nép: gyere haza, várunk a királyi koronával meg a királyi várral. Új királyi várt építettünk, mert az Isten megbüntette az Izikus királyt tetteiért, hogy elvette a leányát. Az épületjít úgy elverette, még a kastélyt is, hogy a kastélya helyin is halastó vagyion. Mik, az Izikus országí nép s a városi, kérünk, gyere haza. Légy nekünk jó királyunk a született városod-

⁵⁰ C. J. 6: 209.

⁵¹ C.J. 15: 380.

⁵² Á.L. 1: 108.

⁵³ N.O. Mé. 19: 146.

⁵⁴ D.Gy. 3: 112.

⁵⁵ D.Gy. 8: 173.

⁵⁶ Á.L. 24: 337.

⁵⁷ K.A. 2: 78.

⁵⁸ C.J. 7: 219.

⁵⁹ D.Gy. 8: 181.

⁶⁰ N.O. M. 1: 21.

ba!”⁶¹ A *Burkus király* című mesében a király hirdetésekkel ad fel, hogy hírt szerezzen öccséről: „Mit csinált az öreg király? Kíratja a kapura s az újságokba, hogy ha kerülne olyan vitéz, hogy bár egy rend írást hozzon öccsétől, hogy életben van-e vagy meghalt, fele királyságát annak adja”.⁶² Az *Ősz hajú rab* című mesében a király levélben értesíti a többi királyt, hogy eljöhetnek megnézni a különleges rabot: „Egyszer fogta a király a tollat, levelet írt az összes királyoknak, hogy aki kíváncsi, megláthassa a száz éves rabját, jöjjön el, mert megmutatja neki”.⁶³

A könyv a transzpragmatikus és a pragmatikus tudás forrásaként is jelen van a cigány mesékben. Jelentőségét bizonyítja, hogy az egyik Csenki Sándor által gyűjtött mesében, a *Vitéz Jánosban* maga a király foglalkozik könyvnyomtatással, van egy külön szobája, ahol dolgozik. Mégpedig nem is keveset, hiszen a fia is ezt mondja: „Ahaj, Istenkém, de sokat dolgozik apám! Mindennap a nyomdába jár, és nyomtatja a sok könyvet. Megyek már, én is, segítek apámnak”.⁶⁴ Cifra János egyik meséjében pedig éppen egy könyvkötő mester lesz az, aki ki tudja csalogatni az örmény kereskedő fiát a szobájából.⁶⁵ Az örmény kereskedő fia azt állítja, azért tudja, hogy szép vize van a Marosnak, mert egy könyvben olvasta: „ – Olvastam könyvből, hogy be szép vize van a Marasnak. A Marasnak menjünk, hogy nézzem meg a Marast”.⁶⁶ Az *aranytollas medvebocs* című mesében az aranykirály lánya egy könyvben mutatja meg, milyen állattá fog változni: „ – Nézd meg, ebben a könyvben kétféle csúszó állat van. Én kell válasszak. Amelyiket választom, azzá válok, ha megszegem az esküt”.⁶⁷ A *Postamester* című mesében a kis Sándor talál egy könyvet, nagy élvezettel elolvassa, s mindent megtud belőle, mivel ez egy varázskönyv. Ezután elindul a világba szerencsét próbálni. A varázskönyv segítségével nyeri meg magának a királykisasszonyt is.⁶⁸ Cifra János meséjében az elvarázstolt királylány apja mindig egy könyvből olvassa ki, hogy mi járatban vannak a náluk éjszakázó fiatal emberek. „Ebben a könyvben meg volt minden születettnek írva az eltöltött ideje és a jövője”.⁶⁹ A *havasi sátoros* című mesében Szélfia anyja egy könyvben nézi meg, ki a legerősebb a világon: „mindjárt eléveszi azt a nem tudom hány ezeréves könyvet, kezdi forgatni, mert belé volt írva minden vitéznek a neve”.⁷⁰ Az állatok nyelvén értő fiú is egy ajándékba kapott könyvből sajátítja el rendkívüli képességét: „ – Na nédd, itt a, odadom neked ezt a könyvet, Ezt a könyvet átolvasod, és mindön állat nyelvin tudsz beszélni. Megérted, hogy mit beszélnek az állatok. De senki-

⁶¹ C.J. 15: 390.

⁶² N.O. M. 2: 39.

⁶³ K.A. 4: 90.

⁶⁴ Cs.S. 48: 226.

⁶⁵ C.J. 13: 324.

⁶⁶ C.J. 13: 325.

⁶⁷ D.Gy. 1: 76.

⁶⁸ B.I. 1: 64–67.

⁶⁹ C.J. 9: 270.

⁷⁰ D.Gy. 5: 143.

nek elárulnod nem szabad!”⁷¹ A disznópásztor fia, Jancsi imádságos könyvet kap ajándékba a bírótól, s azután folyton csak azt olvassa, a sánta apjának kell szabadnia a disznók után. S ennek a könyvből szerzett tudásnak köszönhetően képes megszabadítani a király lányát az ördög hatalmától.⁷² A *havasi sátoros* című mese főhőse csak úgy tud hozzáférni az ördög erejéhez, ha egy pap olvas neki a Bibliából. A lova adja neki ezt a tanácsot: „Bemész a templomba. A templomban van egy kétszáz éves öreg kalugyer. Van egy könyve, egy biblia. Megkéréd a papot, olvassa el neked a százhuszonnégyes oldalt. Akkor a galambok az ajtón berepülnek, rászállnak az öreg vállára. S akkor megfogod őket, s megcsinálod azt, amit meg kell csinálni”.⁷³ A gyakorlati tudás elsajátításához is szükség van könyvekre. Az egyik mesében egy leány szabadkozik, hogy nem akar szakácsnő lenni, mert nem tud főzni. A gróf így biztatja: „vagynak könyvek, aki irányít tégedet, hogy mindenféle ki van írva, miből mennyit kell, és egy üdösebb szakácsné fog tégedet tanítani, míg rendes főzést nem fogol tudni”.⁷⁴ A *Szénégető Jóska* című mesében a szakácsnők az „étkező- és főző-könyveket” nézik át, hátha megtalálják benne, hogyan kell bokolítani⁷⁵ sütni.⁷⁶

A tanulás sokszor a hősök felemelkedését szolgálja. Ámi Lajos egyik meséjében az örökbe fogadott gyerekeket az örökbe fogadó anya iskoláztatja, mindketten diplomát szereznek: „Mikor kivégezte az iskolát, soha vissza nem maradt a két gyermek, akkor felsőbb iskolát végeztetett vele. Már az egyik meg is kapta, a fiúgyermek a kinevezését, maga kezére lehetett ügyvéd. A lány pedig még fiatalabb vót egy évvel, egy év múlva kapja meg a kinevezését.” Belőle tanítókisasszony lesz.⁷⁷ Cifra János meséjében Vízi Sándor kiválóan tanul, mindig megnyeri a díjakat az alsó iskolában, s aztán majd a kollégiumban is. Vízi Sándor olyan jól tanul, hogy akár miniszter is lehetne. Azért tanul, hogy majd a tudásából éljen meg: „De ő azt is akarta, hogy a tanólmánya után kapja meg kenyérit”.⁷⁸ Egy másik Cifra-mesében így gondolkodik a hős: „Tanulni tanult, mert gondolta, hogy a tanulás örökké jó volt, s jó is lesz”.⁷⁹ Az *aranyhajú leány és Vas Péter* című mesében az apa nem akarja, hogy fia az ő mesteriségét, a juhászatot folytassa: „Ő azt szerette volna, hogy kitanítsa, s hogy olyan legyen, amilyen nincs több a városban”.⁸⁰ Az urak közé tartozáshoz nem elég a vagyon, iskolai végzettség is szükséges hozzá. Ámi egyik meséjében így nyilatkozik az apa: „ – Na, ha én idáig a rangom nem bírtam felemelni, majd ezt a gyereket úgy

⁷¹ B.I. 46: 369.

⁷² N.O. Mé. 30: 249–253.

⁷³ D.Gy. 5: 150.

⁷⁴ Á.L. 15: 258.

⁷⁵ A *bokoli* a magyar fordításban pogácsaként szerepel. Tudnunk kell azonban, hogy a bokoli nem pogácsa, hanem lapos, kovásztalan kenyérféle, amit nem szeletelnek fel, hanem törni kell belőle. Az oláh cigányok még ma is sok helyen sütik a bokolít.

⁷⁶ R.M. 1: 138.

⁷⁷ Á.L. 61: 130.

⁷⁸ C.J. 7: 214.

⁷⁹ C.J. 9: 249.

⁸⁰ D.Gy. 3: 105.

iskolázom, hogy ez legalább méltóságos úr rangot szerezzen meg, mert a vagyonunk megvan a méltóságos úr rangunkhoz”.⁸¹ A *Tenyereváros* című mesében a hős iskolázottsága és tudása folytán jegyző lesz: „Annyit ment a fiú, amég beérkezett Tenyerevárosba. Tenyerevárosba nem volt éppen jegyző. Minek tették a fiút? (Nagy írástudó volt!) Jegyzőnek”.⁸² A Szépvirág nevű mesehős iskolába jár, nagyon okos, annyira, hogy már másokat is tanít, ezért tanító lesz belőle.⁸³ Egy másik mérai mesében a főhős, Sanyika olvasott ember, mindig előre el tudja mesélni a színdarabok cselekményét a királynak, ezért a király őrnagyi rangot ad neki.⁸⁴

A gazdag példaanyag alapján összegzésképpen megállapítható, hogy az iskolához, a könyvekhez, valamint a tanuláshoz, tudáshoz kapcsolódó motívumok sokszor szerepelnek a vizsgált mesékben, és meglehetősen homogén kép rajzolódik ki belőlük. E példák egyikében sem jelent meg olyan negatív attitűd, amely megfelelné a többségi társadalomban élő előítéletes képnek: a cigány népmesékben fellelt példák a jelen társadalom sztereotip feltételezéseivel szemben az iskolával és tanulással kapcsolatban pozitív, feltétel nélkül támogató és elismerő attitűdökről tesznek bizonyosságot. Ezekben a mesékben a tudás olyan elérendő cél, olyan érték, amely legalább annyira fontos, mint a varázseszköz vagy az erő. Számtalanszor bebizonyosodik, hogy az iskolázottabb hős az iskolában megszerzett tudása, képességei segítségével kerül ki a bajból, ennek segítségével „csinálja meg” szerencséjét. Az írás-olvasásnak köszönhetően lép előrébb akkor is, ha ezt csak felnőtt korában sajátítja el. A könyv mint a tudás jelképes forrása is megbecsült helyen áll a mesékben. Nemcsak a tanulás eszköze, hanem sokszor varázserője tárgy, amelynek köszönhetően a hős valamilyen veszedelemtől szabadul meg. Az iskola mint intézmény olyan szintériként jelenik meg, ahol a tanulás automatikusan az élet részévé válik, nem elkerülendő, bosszantó és kellemetlen hely, amely idegen lenne a cigány kultúrától. Az iskolába járás éppen olyan természetes része az életnek, mint a felnőttkor eljövetele vagy a családalapítás. Ha valaki nem jár iskolába, az hátrányos helyzetbe kerül, nem tudja megszerezni a neki járó lehetőségeket az életben, nem boldogul, és elmarad a többiektől. Az iskola a kapcsolatteremtésben is elősegíti a sikeres szocializációt: azt is megtanítja, hogyan viselkedjen az ember, hogyan feleljen meg a közösség, a társadalom elvárásainak és értékrendjének. Mindemellett a vágyott előítélet-mentesség is kirajzolódik a mesékből: vannak mesék, amelyekben nincs rossz ízű különbség a cigány és nem cigány, a szegény és a gazdag gyerekek között. De ellenpéldák is vannak, a hátrányos megkülönböztetés sokszor szerepel.

Azt gondolom, jogosan merül fel a kérdés: a magyar iskolai gyakorlatban sokszor alkalmazott szegregáció, csökkentett értékű tanítás (a cigány gyerekek

⁸¹ Á.L. 119: 41.

⁸² N.O. M. 6: 61.

⁸³ N.O. Mé. 19: 145.

⁸⁴ N.O. Mé. 31: 258.

felmentése az idegennyelv-tanulás vagy a számítástechnika alól, a gyógypedagógiai osztályokba való sorolás) valóban a cigányság érdekeit és elvárásait szolgálja-e? Egyet érthetünk Kovalcsik Katalinnal abban, hogy „a mesék iskolával és tanulással kapcsolatos elemei jól bizonyítják, hogy a közvéleményben meglévő, a cigányoknak az iskolával szembeni negatív attitűdjéről szóló sztereotípiák félreértésen alapul. Az írásbeliséghez való eljutás a cigányok számára mindaddig elérhetetlen ábránd marad, amíg az oktatási intézmények nem készülnek fel a szóbeli kultúrából érkező gyermekek oktatására-nevelésére. A mesék üzenete számunkra az, hogy a szóbeli kultúrán nevelkedő cigány gyermeknek ma még varázserejű hősnek kell lennie ahhoz, hogy elfogadtassa magát a domináns, írásos kultúrában élő emberekkel, és hozzájusson a sikeres tanulás lehetőségéhez”.⁸⁵

RÖVIDÍTÉSEK

MESEMONDÓK, MESEGYŰJTŐK

Á.L.	Ámi Lajos. In: ÁMI 1968
B.I.	Babos István. In: BABOS 2003
B.M.	Balogh Mátyás. In: EPERJESSY 1991.
C.J.	Cifra János. In: NAGY 1991
Cs.S.	Csenki Sándor. In: CSENKI 1974
D.Gy.	Dávid Gyula. In: NAGY 1988
K.A.	Karádi Antal. In: SZAPU 1985
N.O.	Nagy Olga. In: NAGY 1996
R.M.	Rostás Mihály. In: KOVALCSIK 1992; GRABÓCZ-KOVALCSIK 1988

A MESEGYŰJTÉS HELYE

M.	Mezőbánd
Sz.	Szucság
Mé.	Méra

IRODALOM

ÁMI 1968	Ámi Lajos meséi I-III. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta ERDÉSZ Sándor. Budapest, 1968.
BABOS 2003	A három muzsikás cigány. Babos István meséi. Babócsai cigány mesék. Budapest, 2003.

⁸⁵ KOVALCSIK 1996

- CSENKI 1974 CSENKI Sándor: A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék. Az utószót és a jegyzeteket Vekerdi József írta. Budapest, 1974.
- EPERJESSY 1991 EPERJESSY Ernő: A három sorsmadár. Órtiloszi beás cigány népmesék. Budapest, 1991. (Ciganisztikai tanulmányok, 8.)
- GRABÓCZ-KOVALCSIK 1988 GRABÓCZ Gábor - KOVALCSIK Katalin: A mesemondó Rostás Mihály. Budapest, 1988. (Ciganisztikai tanulmányok, 5.)
- KOVALCSIK 1992 KOVALCSIK Katalin: Árgyéus Kis Miklós. Mesemondó: Rostás Mihály, Nagyecsed. A meséket felvette és a kiadványt szerkesztette KOVALCSIK Katalin. A gyermekek számára lovári nyelvjében átdolgozta BALOGH Ibolya. Budapest, 1992.
- KOVALCSIK 1996 KOVALCSIK Katalin A tanulás mesebeli kalandja = *Amaro Drom*, 1996. (<http://www.amarodrom.hu/1996>) [2008.03.02.]
- NAGY 1988 NAGY Olga: A havasi sátoros. Dávid Gyula meséi. MTA Néprajzi Kutató csoport, Budapest, 1988. (Ciganisztikai Tanulmányok, 6.)
- NAGY 1991 NAGY Olga: Cifra János meséi. Gyűjtötte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Nagy Olga. Budapest, 1991.
- NAGY 1996 NAGY Olga: Villási, a táltosfiú. Mezőbándi, szucsági és mérai népmesék. Budapest, 1996. (Ciganisztikai Tanulmányok, 9.)
- NEUMANN 2004 NEUMANN, Siegfried: Realitätsbezüge. In: Enzyklopädie des Märchens. Band 11. Berlin-New York. 387-400.
- NEUMANN 2006 NEUMANN, Siegfried: Soziales Milieu. In: Enzyklopädie des Märchens. Band 12. Berlin-New York. 917-924.
- RÖHRICH 1979 RÖHRICH, Lutz: Märchen und Wirklichkeit. 4. Auflage. Wiesbaden, 1979.
- SZAPU 1985 SZAPU Magda: A mesemondó és közössége Kaposszentjakabon. Budapest, 1985. (Ciganisztikai Tanulmányok, 4.)